

REIN KULL

JÄRJEKINDEL TERMINOLOOGIATÖÖ KUI ARENENUD KIRJAKEELE EELDUS JA ALUS

Et kirjakeel suudaks täita kõiki tähtsamaid funktsioone ning võiks edukalt toimida riigikeele ülesannetes, peab tal olema vajalik arengutase ning rikkalik ja mitmekülgne sõnavara. Täisväärtusliku rahvuskeelena saab kirjakeel funktsioneerida siis, kui ta on võimeline täitma kõrghariduskeele ja teaduskeele vastuturikkaid ülesandeid. Eeldused selleks loob järjepidev ja sihikindel terminoloogiatöö.

Eesti kirjakeel täitis riigikeele ülesandeid Eesti Vabariigi eksisteerimise ajal aastatel 1918—1940, täpsemini ajavahemikus 1920—1940, sest 1918. ja 1919. aasta olid okupatsiooni, võimuvahetuse ja sõja aastad. Alles pärast 2. veebruaril 1920 Nõukogude Venemaaga sõlmitud Tartu rahu võis Eesti vabalt areneda omariikluse tingimustes ja eesti keel täitma hakata riigikeele ülesandeid. Väga oluline tegur seejuures oli kõrghariduse muutumine eestikeelseks ja paljude erialade eestikeelse oskussõnavara kiire väljaarendamine.

Et eesti kirjakeel 1920. aastail suhteliselt kiiresti suutis hakata täitma kõiki riigikeele ülesandeid, selleks kujunesid vajalikud eeltingimused pika aja jooksul nii meie kirjakeele üldise arenemiskäigu, rahvahariduse, rahvusliku eneseteadvuse tõusu näol ja ka sotsiaal-majanduslike tingimuste tõttu. Nimetagem siin selliseid olulisi lähte-eeldusi, nagu eesti kirjakeele kujunemisprotsess ja kirjasõna areng alates 16. sajandist, rohkem kui 300 aasta pikkune eesti rahvakooli ajalugu, eestikeelse ajakirjanduse pikaajalised traditsioonid: esimene eestikeelne perioodikaväljaanne 1755, pidevamalt ilmuv eestikeelne ajakirjandus alates 19. sajandi alguskümnendest, eestikeelse populaarteadusliku ja erialasema kirjanduse, samuti eestikeelsete kooliraamatute väljaandmine ja vastava sõnavara kujunemine ligikaudu samast ajast alates, rahvuslik ärkamisaeg oma suurüritustega möödunud sajandi teisel poolel, püüd eestikeelse kesk- ja kõrghariduse poole möödunud sajandi lõpu ja käesoleva sajandi alguskümnendil, eesti kirjakeele ühtlustamis- ja normimistaotlused nii juba möödunud sajandi 70-ndatel aastatel kui ka eriti alates käesoleva sajandi esimese kümnendi lõpust. Kõik see valmistas ette pinna eesti keele kui rahvuskeele kõigekülgele väljakujunemisele.

Arenenud kirjakeele ja tema riigikeelena funktsioneerimise tähtis eeltingimus on emakeelse oskussõnavara olemasolu kõikvõimalikel aladel. Ja mida aastakümne edasi, seda tähtsamat osa terminileksika kaasaegsete kirjakeelte puhul etendab.

Eestikeelse oskussõnavara kujunemise algus nii mõnelgi alal ulatub mitu sajandit tagasi. Pidevamalt ja laiemas ulatuses on eestikeelse erialasõnavara areng jälgitav alates möödunud sajandi alguskümnendest eestikeelsete kooliõpikute, populaarteaduslike trükiste ja erialasema kirjavara kujunemise näol. Möödunud sajandi teisel poolel võib täheldada juba teadlikumat tegevust eestikeelse oskussõnavara arendamisel — nimetagem siin selliste rahvusliku liikumise tegelaste, haritlaste ja teadusmeeste tegevust nagu Fr. R. Kreutzwald, C. R. Jakobson, J. Kunder, J. Kurrik, K. A. Hermann, P. Hellat jt.

Kuni sajandivahetuseni tegutseti emakeelsete oskussõnade loomisel ja kujundamisel siiski veel omaette, igaüks individuaalselt. Alates käesoleva sajandi esimese kümnendi lõpust aga hakati niihästi kirjakeele normimisel kui ka oskussõnavara arendamisel tegutsema järjekindlamini ja plaanipärasemalt ning see töö omandas kollektiivse iseloomu. Tänapäeva eesti kirjakeele aluste fikseerimisel ja üldisel normaliseerimisel etendasid tähtsat osa neli järjestikku toimunud kirjakeele normimise konverentsi aastatel 1908, 1909, 1910 ja 1911. Selle töö tulemusi kajastab 1918.a. ilmunud eesti keele ortograafiasõnaraamat ning hiljem jätkasid seda suunda põhjalikumalt ja süvendatumalt 3-köiteline ortoloogiasõnaraamat (EÕS 1., 2., 3. 1925, 1930, 1937) ja E. Muugi väike õigekeelsussõnaraamat (10 trükis a. 1933—1946), samuti eesti keele kooligrammatikad.

Teadlik kollektiivne töö eesti erialasõnavara loomisel ja korrastamisel mitmesugustes terminoloogiakomisjonides ja-töörühmades algas 20. sajandi esimesel aastakümnel. Seesuguse tegevuse tulemusena ilmusid 1909. aastast alates üksteise järel mitmesugused terminoloogiasõnastikud: 1909.a. matemaatika, 1911.a. geograafia, 1914.a. meditsiini, sõjanduse ja keemia (2 oskussõnastikku) alal, 1917.a. Eestimaa taimede nimetused, 1919.a. oskussõnastik füüsika alal. Ajavahemikus 1909—1919 ilmus trükist 9 terminoloogiasõnastikku, mis sisaldasid ühtekokku ca 10 000 terminit.

Erilise hoo sai eestikeelse terminoloogia korrastamine ja terminoloogiasõnastike koostamine pärast seda, kui moodustus Eesti Vabariik ja kui Tartu ülikoolis hakati õpetama mitmesugustel erialadel eesti keeles. See ei saanud muidugi toimuda järsku, vaid järk-järgult, nii et osa erialaloenguid loeti veel mõnda aega muulasprofessorite poolt saksa või vene keeles, kuid siiski küllalt kiiresti ja seda tagas viljaka töö paljude teadusalade emakeelse sõnavara loomisel ja arendamisel. Aastail 1920—1940 ilmus sellise vilka ning tõhusa terminoloogiatöö tulemusena üle 40 oskussõnastiku, enamik neist Tartus. Kokku sisaldasid need ligemale 200 000 oskussõna. Tartu ülikooli juures tegutsenud terminoloogiakomisjonides pandi kindel alus paljude teadusalade süstemaatilisele terminoloogiale, nagu näit. botaanika, zooloogia, geoloogia, meditsiini, õigusteaduse ja teistel aladel. Kaasaegse eestikeelse teadusterminoloogia loomisel ja arendamisel kuuluvad erilised teened keeleteadlasele J. V. Veskile, kes aktiivselt ja viljakalt võttis osa kõigi ajavahemikus 1920—1940 Tartu ülikoolis töötanud terminoloogiakomisjonide tööst ja veel mitme muugi oskussõnavara komisjoni tegevusest. Väga oluline seejuures on mitte ainult

J. V. Veski tõhusal kaastegevusel korrastatud emakeelsete terminite hulk (üle 180 000 oskussõna), vaid ka tema loov lähenemine sellele tööle ning eesti keele olemasoleva ainese ja võimaluste mitmekülgne ja leidlik rakendamine, mis lõi hea aluse eestikeelse terminoloogia mitmekülgseks hilisemakski arenguks.

Terminoloogiategevus ja terminikorrastus on jätkunud Eestis ka pärast teist maailmasõda. Ajavahemikus 1945—1990 on iseseisvate väljaannetena näinud trüki- valgust umbes 130 mitmesugust terminoloogiasõnastikku. Peale selle on korrastatud terminoloogiat ja mitmesuguseid spetsiaalsõnastikke avaldatud ka erialaajakirjades ja infobülletäänides ning metoodikaväljaannetes, samuti erialaraamatute lisadena. Terminikorrastuse tulemused sisalduvad ka paljudes taime-, linnu-, putuka-, seene- jm. määrajates, aga samuti ka sellistes kapitaalsetes erialaväljaannetes, nagu „Eesti NSV floora“ 11 köites, 7-köiteline sari „Loomade elu“ jm. Mitmesuguste erialade terminoloogiat sisaldab ka „Eesti nõukogude entsüklopeedia“ 1. ja praegu pooleli olev 2. väljaanne, samuti „Õigekeelsussõnaraamat“ (1976 jj.). Operatiivseks terminikorrastusviisiks on olnud vabariiklike terministandardite koostamine (seni on neid ligemale 70).

Selline järjepidev aastakümneid kestnud töö eesti terminileksika kujundamisel ja arendamisel on taganud eesti kirjakeele sõnavaralise mitmekülgse ja potentsiaalse võimekuse, mis on väga tähtis kirjakeele kõigi funktsioonide täitmise seisukohalt ning võimaldab tal toime tulla ka riigikeele ülesannetes.

Eesti keel täitis edukalt riigikeele ülesandeid iseseisva Eesti Vabariigi eksisteermise ajal (1918—1940), mis, nagu nägime, suurel määral tagati intensiivse ja mitmekülgse terminoloogiatööga.

Sisuliselt täitis eesti keel riigikeele ülesandeid suurel määral ka pärast 1940. aastat nõukogude võimu aastatel. Kahjuks on ühekülgne suurriiklik majandus- ja rahvuspoliitika (tootmise ekstensiivareng, sellega kaasnev tugev migratsioon ja demograafilise situatsiooni halvenemine, vene keele mõju ja eelisseisundit tugevdanud riiklikud eriaabinõud jms.) viimastel aastakümnetel negatiivselt mõjunud ja ahendanud eesti rahvuskeele loomulikke funktsioone. Eriti halvavalt arenes see protsess 1970. ja 1980. aastatel. Kõige selle tagajärjel on viimastel aastatel järsult halvenenud üldkasutatava eesti keele tase, kujutades endast praegu tõsist probleemi. Seetõttu tuli hakata eesti keele õigusi otsustavalt kaitsma ning osutus vajalikuks vastu võtta ja kehtestada keeleseadus. Pärast pingelist tööd ja politiseeritud õhkkonnas selle seaduse kehtestamise ümber käinud võitlust (muulaste poolt esitatud süüdistused ebademokraatlikkuses, nende õiguste diskrimineerimises jms.) võeti keeleseadus jaanuaris 1989 lõpuks vastu ning see jõustus 1. veebruarist 1989. Oma loomult oli see seadus eesti keele kaitse seadus. Vaatamata teatud raskustele selle seaduse saamise ja vastuvõtmise protsessis ja mõningatele vajakajäämistele mõnedes selle akti sätetes (vene keele just nagu eriline seisund teiste keelte seas peale eesti keele kui riigikeele, mõningate paragrahvide rakendumise ebareaalne tähtaeg, nimetarvituse reguleerimisega seotud küsimused jms.) sai sellest eesti

keele tuleviku seisukohalt hea ja vajalik seadus. Seadusega sätestati teatud nõuded nii asutustele kui ka ametiisikutele, kehtestati kindlad keeleoskuskõnõud teatud kategooria töötajatele ja edasises täpsustati seda ning töötati välja nende nõuete realiseerimise kord.

Keeleseadus lõi vajalikud eeldused eesti keele staatuse ja tegeliku olukorra parandamiseks, mis puutub aga selle seaduse järgimisse, siis pole see küllalt tagatud olnud, sest on puudunud korralik järelevalvemehhanism seaduse täitmisest kinnipidamise jälgimiseks. Ülemnõukogu Presiidiumi juurde moodustatud spetsiaalne Keelekaitsekomisjon ühiskondliku instantsina ei ole suutnud tagada, et meie keeleseadust kõikjal ja kõigi poolt täidetak. Kõige viimasel ajal on üritatud mõnede abinõudega seda olukorda parandada.

Meie keeleseaduse jõustumine ja rakendumine on siiski toonud kaasa palju positiivset. See on mõjunud soodsalt keelte õppimisele, on hakatud kiiresti koostama ja välja andma mitmesuguseid õppevahendeid, sõnastikke, vestmikke jm. Terminoloogiatöös kõik see erilisi sisulisi muutusi kaasa pole toonud, küll aga on järsult kasvanud terminikorrastuse maht. Terminileksikat oma erialal on hakatud korrastama ka neis valdkondades, kus eestikeelse oskussõnavara korrastamist pikka aega ei toimunud, nagu näit. tekstiilitööstuses, kergetööstuse alal, raudteetranspordis jm. aladel. On astutud samme selleks, et eesti keelt riigikeelena saaks kasutada kõigis elulistes sfäärides ja et keeleseaduse nõuetele vastaksid asjaajamine, tehniline dokumentatsioon, kaubanduskeel (etiketid, tootekasutamishüanded jms.) jm.

Keeleseaduse vastuvõtmine meil Eestis ja teisteski Nõukogude Liitu kuulunud vabariikides lõi vajalikud eeldused asjaomaste rahvuskeelte kõigekülgeks arenguks ning nende funktsioneerimiseks riigikeele rollis. Paraku on need keeleseadused ja nende positiivse mõju blokeerinud 24.04.90 NSVL Ülemnõukogu poolt vastuvõetud üleliiduline keeleseadus (Закон о языках народов СССР), mis suurriikliku aktina on paljus nullistanud vabariikide keeleseadustega saavutatu. On saanud selgeks, et rahvuskeelte täieõiguslik staatus, nende tõeline funktsioneerimine riigikeelena on võimalik vaid rahvusvabariigi täieliku suveräänsuse korral.

Seda enam on intensiivne oskuskeele ja erialaleksika korrastamine vajalik ka praegusel üleminekuajajärgul teel täieliku suveräänsuse poole. Põhjalikud muutused praeguse Eesti poliitikas, tootmise ja majanduse kardinaalne ümberkorraldamine, üha elavnevad ja laienevad sidemed välismaailmaga, kõik see nõuab ka meie keelelise suhtluse ümberorienteerimist, nõuab seda, et oleksime valmis tegutsemiseks ja asjaajamiseks mitmetes keeltes. Kiiresti, juba kõige lähema aja jooksul on vaja korrastada terminoloogiat mitmetel erialadel, eelkõige aga sellistel aladel, nagu seda on tootmise organiseerimine, kaubandus, varustus, turustus, rahandus, pangandus jms., seega majanduse valdkonnas selle sõna avaras tähenduses. Ja selles suunas töö käibki.

Juuni 1990

**NUOSEKLUS TERMINOLOGIJOS DARBAS KAIP BENDRINĖS
KALBOS PLĖTOJIMO PRIELAIDA IR PAMATAS**

Santrauka

Kad nacionalinė kalba galėtų atlikti visas pagrindines funkcijas ir būti valstybine kalba, jai būtina visų sričių visapusiška ir išplėta leksika. Straipsnyje apžvelgiama, kaip vyko šis procesas estų kalbos istorijoje.

Kai kurių žmogaus veiklos sričių profesinės estų leksikos užuomazgos siekia žilą senovę. Nuo praeito amžiaus į estų specialiosios leksikos plėtrą jau buvo žiūrima sąmoningai, tai būdinga visų pirma tokiems nacionalinio judėjimo veikėjams, kaip Kreicvaldas (F. R. Kreutzwald), Jakobsonas (C. R. Jakobson), Kunderis (J. Kunder), Hermanas (K. A. Hermann), Helatas (P. Hellat) ir kt. Iki šio šimtmečio pradžios grynai estiškų terminų kūrimas Estijoje turėjo uždara, individualų pobūdį. Planingesnė ir kryptingesnė ši veikla pasidarė pirmame mūsų amžiaus dešimtmetyje. Įvairių sričių terminija imta tvarkyti tam tikrose darbo komisijose kolektyviai. Tuo būdu per 1909—1919 m. buvo išleisti 9 terminų žodynai, turintys beveik 10 000 terminų.

Terminų tvarkyba Estijoje ypač išsiplėtė po to, kai buvo įkurta nepriklausoma Estijos Respublika ir įvairios disciplinos Tartu universitete pradėtos dėstyti estiškai. Trečiajame ir ketvirtajame šio amžiaus dešimtmetyje buvo padėti daugelio mokslo šakų sisteminės terminijos pagrindai (botanikos, zoologijos, geologijos, medicinos, teisės ir kt.). Intensyviai dirbant, 1920—1940 m. buvo sudaryta ir išleista daugiau kaip 40 terminų žodynų, apimančių beveik 200 000 estiškų terminų. Kuriant dabartinę terminologiją ypač nusipelnė akad. J. V. Veskis (J. V. Veski), kuris aktyviai dalyvavo daugelio to meto terminologijos komisijų darbe ir sumaniai bei visapusiškai rėmėsi liaudies kalbos vidiniais resursais.

Terminologijos darbas ir terminų tvarkyba buvo tęsiama ir po Antrojo pasaulinio karo. Be vers-
tinių žodynų, 1945—1990 m. savarankiškais spausdintais leidiniais išleista beveik 130 įvairių termi-
nų žodynų (bendras terminų kiekis — 350 000). Be to, sutvarkyta terminija buvo skelbiama žur-
naluose bei informaciniuose metodiniuose leidiniuose, kaip ir specialiųjų knygų priedai. Ter-
minų tvarkybos rezultatai matyti iš daugelio kapitalinių veikalų, enciklopedijų ir kt. Pastarai-
siais dešimtmečiais taikomas ir operatyvus terminų tvarkybos būdas — sudaromi respublikiniai
terminų standartai (šiuo metu jų yra apie 70).

Nuoseklis ir intensīvs terminoloģijas darbs padējo estu kalbai sēkmingai atlikti valstybinās kalbos uždavinīus neprīklausomas Estījos Respublīkās metās (1918—1940).

Iš esmės estų kalba plačiau ar siauriau atliko valstybinės kalbos funkciją ir po 1940 metų — tarybu valdžios metais.

Pastarųjų dešimtmečių vienpusiška ekonominė ir nacionalinė politika neigiamai paveikė estų kalbą ir susiaurino jos natūralias funkcijas. Todėl pasidarė būtina 1989 m. sausį priimti specialų kalbos įstatymą. Šis įstatymas skirtas ginti estų kalbos teisėms. Vis dėlto yra aišku, kad nevaržomas nacionalinės kalbos statusas ir valstybinės kalbos funkcionavimas galimas tik esant visiškam nacionalinės respublikos suverenitetui.

Specialiosios leksikos ir terminų tvarkybos darbas labai reikalingas ir dabartinių pereinamųjų prie visiško savarankiškumo laikotarpiu. Ypač tai svarbu toms šakoms, kurios yra tiesiogiai susijusios su esminiu gamybos ir ekonomikos pertvarkymu.

1990 m. birželis

ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКАЯ РАБОТА КАК ПРЕДПОСЫЛКА И ОСНОВА РАЗВИТИЯ ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Referencijos atveju pasidaro nepatogu, todėl **Резюме** ne tik konstatuoti bei apibūdinti

Для того чтобы национальный язык нормально функционировал во всех сферах общественной жизни и существовал в роли государственного языка, он должен обладать развитой многосторонней лексикой. В статье рассматривается, как проходил процесс развития эстонской терминологической лексики.

Первые зачатки профессиональной эстонской лексики в некоторых областях человеческой деятельности уходят в далекое прошлое. В прошлом веке к развитию эстонской специальной лексики относились уже сознательно, главным образом благодаря некоторым деятелям национального движения (Крейцвальд, Якобсон, Кундер, Херманн, Хеллат и др.). К началу этого столетия создание эстонских терминов носило индивидуальный характер. Более планомерный и целенаправленный характер эта деятельность приобрела в первом десятилетии нашего столетия. Терминологическую из разных областей стали упорядочивать в соответствующих рабочих комиссиях. В результате в течение 1909—1919 гг. вышли в свет 9 терминологических словарей, содержащих около 10 000 терминов.

Особо широкий размах упорядочение эстонской терминологии приобрело после образования суверенной Эстонской Республики, а в Тартуском университете учебные дисциплины стали преподаваться на эстонском языке. В 1920—1930-е годы была заложена основа систематической терминологии многих научных дисциплин (ботаники, зоологии, геологии, медицины, юриспруденции и др.). В 1920—1940 гг. в результате интенсивной работы было составлено и издано более 40 терминологических словарей, охватывающих около 200 000 эстонских терминов. Особые заслуги в создании современной терминологии принадлежат академику Й. В. Вески, который активно участвовал в работе большинства терминологических комиссий и который умело и многообразно использовал внутренние ресурсы народного языка.

Терминологическая деятельность и терминопорядочение продолжались и после второй мировой войны. В течение 1945—1990 гг. самостоятельными изданиями вышли в свет около 130 различных терминологических словарей (350 000 терминов), не считая переведенных. Кроме того, упорядоченная терминология публиковалась в журналах и информационно-методических изданиях, а также в виде приложений к специальным изданиям. О результатах терминопорядочения сообщалось во многих капитальных трудах, в энциклопедии и др. Одним из оперативных способов терминопорядочения в последние десятилетия является составление республиканских терминологических стандартов (сейчас их около 70).

Благодаря последовательности и интенсивности деятельности в разработке терминологии эстонский язык успешно выполнял задачи государственного языка в годы независимой Эстонской Республики (1918—1940).

В сущности эстонский язык в большей или меньшей степени выполнял функции государственного языка и после 1940 года — в годы советской власти. Однако односторонняя экономическая и национальная политика в последние десятилетия отрицательно сказалась на функционировании эстонского языка и сузила его сферу распространения. Вследствие этого стало необходимым принять в январе 1989 г. специальный закон о языке. По своей сущности данный закон явился актом защиты прав эстонского языка. Стало очевидным, что полноправный статус национального языка и его нормальное функционирование в качестве государственного возможно только в условиях полного суверенитета страны.

Тем не менее, интенсивная работа по упорядочению специального языка и терминологии необходима и в настоящее время. Особенно это важно в тех областях, которые непосредственно связаны с коренным переустройством производства и экономики.

Июнь 1990